

УДК 811.161.2'282

Л. В. Савченко

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (м. Сімферополь)

МАКРОЕТНОКОНЦЕПТ «ТРАДИЦІЯ» У ФРАЗЕОСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються культурно марковані фразеологічні одиниці (ФО), які охоплені полем макроетноконцепту «традиція». Він має розгалужену структуру і включає три основні поля мікроетноконцептів: «громадські традиції», «календарно-обрядові традиції» і «родинні традиції». Базою для аналізу є ФО, етимологічною підставою для виникнення яких стали обряди, звичаї, ритуали і вірування українців. Народні традиції відіграли важливу роль у розвитку фразеології, збагативши мову великою кількістю стійких сполучень.

Рассматриваются культурно маркированные фразеологические единицы (ФЕ), охваченные полем макроэтноконцепта «традиция». Он имеет разветвленную структуру и включает три основных поля микроэтноконцептов: «общественные традиции», «календарно-обрядовые традиции» и «семейные традиции». Базой для анализа являются ФЕ, этимологическим основанием для возникновения которых стали обряды, обычаи, ритуалы и верования украинцев. Народные традиции сыграли важную роль в развитии фразеологии, обогатив язык множеством устойчивых выражений.

In the article, culturally marked phraseological units (PU) are examined which constitute the field of macroethnoconcept «tradition». It has ramified structure and includes three basic fields of microethnoconcepts: «public traditions», «calendar-ceremonial traditions» and «traditions». A base for the analysis PU, which are etymologically based on and originated in ceremonies, consuetudes, rituals and beliefs of Ukrainians. traditions have played an important role in development of phraseology, enriching the language with plenty of set expressions.

У сучасній лінгвістиці репрезентовано багато різних підходів щодо опису концептів. Цей феномен вивчається з точки зору філософії, психології, культурології, літературознавства, лінгвістики і позначається термінами *стереотип*, *геістальт*, *фрейм*, *лексичне значення*, *художня дефініція*, *пропозиція* тощо. Проблема визначення змісту концепту досі ще не розв'язана. У сучасній науці погляди вчених на зміст концепту розділилися. Звертається увага або на когнітивний зміст, або на лінгвокультурологічний. Концепт має складну й розгалужену структуру. З точки зору когнітивної лінгвістики, концепт визначається як уявлення, знання, асоціації, переживання, що супроводжують слово, це «глобальна мисленнева одиниця, яка являє собою квант структурованого знання» [10, с. 4]; «інформаційна структура свідомості, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [12, с. 256]. З точки зору лінгвокультурології, концепт – це «ніби згусток культури в свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальну свідомість людини» [15, с. 43].

Засобом доступу до концептуальних знань є слово, отже, закономірним є те, що через фразеологічні одиниці (ФО) можна відтворити певну інформацію вербального та невербального плану, як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного характеру про об'єкт пізнання. Відповідно, через концепт, «ядром якого є поняття» [12,

с. 256], можна подати детальний лексико-семантичний, історико-етимологічний, лінгвокультурологічний і структурний аналіз фразеологізмів, визначити їхню внутрішню форму і значення. Фразеологічно репрезентовані концепти мають певну специфіку: тлумачаться вони не буквально, а в переносному значенні. Визначення їхньої лінгвістичної та екстралінгвістичної природи «відбувається не тільки за допомогою фразеологічних словників, але й завдяки концептуальному аналізу, результатом чого є розкодування внутрішньої форми фразеологізму» [9, с. 164]. Варто зазначити, що в лінгвокультурологічному аспекті в понятті концепту концентруються факти культури. Матеріальні і духовні концепти – національно-специфічні ситуації, характерні для матеріального виробництва, реальні особливості побуту, природного ландшафту, флори, фауни, певні події, відносини, ситуації, тісно пов'язані з життям людини, її становищем у суспільстві, ціннісні орієнтації етносу, норми, знання, переконання, повір'я, паралінгвістичні знаки, невербальні ситуації – все це становить екстралінгвістичний контекст ФО [див. 1, с. 14].

У лінгвокультурологічній площині уявлень про концепт одним із компонентів змістової структури концепту виділяємо етноконцепт як вербалізований концепт етнокультури. Науковці виділяють етнокомпонент змістової структури концепту, і тому «термінопоняття концепт культури усвідомлюється як таке, що вживається на позначення етнічно орієнтованого ментального утворення (концепту), що дає підстави кваліфікувати його як концепт етнокультури, або етноконцепт» [4, с. 28]. Концепт, у якому поєднується семантика слова з досвідом певного етносу, складається з багатьох мікроконцептів, що в комплексі дають можливість створити узагальнений образ, який вербалізується через відповідний звуковий набір і сприймається людиною на свідомому й підсвідомому рівнях через пам'ять, мислення, пізнання тощо. У системі культурних концептів виділяємо макроетноконцепти та мікроетноконцепти. Макроетноконцепти – це складні ментальні утворення, ядро етноконцептів, де концентрується різнопланова узагальнена інформація, що фіксує лінгвістичну, культурологічну, історико-етимологічну і психологічну характеристики. Мікроетноконцепти – це компоненти ФО з більш конкретною лінгвістичною та лінгвокультурологічною інформацією, об'єднані певним полем та групами, які, в свою чергу, поділяються на мікрополя та мікрогрупи.

У системі духовної картини світу українського народу базовим, на нашу думку, є макроетноконцепт «традиція». Він має розгалужену структуру і включає три основні поля мікроетноконцептів: «громадські традиції», «календарно-обрядові традиції» і «родинні традиції». У свою чергу, вони складаються з багатьох мікрополів мікроетноконцептів, кожне з яких включає два і більше синонімічні ряди. На нашу думку, структура макроетноконцепту «традиція» має таку схему:

а) поле мікроетноконцептів *«громадські традиції»* з мікрополями мікроетноконцептів *«правила етикету»*, *«морально-етичні норми поведінки»*, *«форми дозвілля»*, *«звичаї громади»*, *«звичаєве право»*;

б) поле мікроетноконцептів *«календарно-обрядові традиції»* з мікрополями мікроетноконцептів *«обряди зимового циклу»*, *«обряди весняного циклу»*, *«обряди літнього циклу»*, *«обряди осіннього циклу»*;

в) поле мікроетноконцептів *«родинні традиції»* з мікрополями мікроетноконцептів *«обряди народження»*, *«обряди весілля»*, *«обряди похорону»*.

Мета статті – проаналізувати культурно марковані ФО, які охоплені полем макроетноконцепту «традиція» і подані в словникових статтях лексикографічних та фольклорних праць ХІХ – поч. ХХ ст., виявити мікроетноконцепти тих ФО, які функціонують у мовленні і фіксуються в словниках, визначити їхню лінгвокультурологічну основу, тобто ситуацію, обрядодію,

звичай чи вірування, що стали мотивуючою базою для виникнення низки українських ФО.

Поле мікроетноконцептів «*громадські традиції*»

I. *Мікрополе мікроетноконцептів «правила етикету»*. Виділяємо дві групи етикетних формул ФО: з широкою та вузькою сферою застосування. До першої групи відносимо ФО на позначення: 1) форм привітання: *дай Боже щість!* *дай Боже* [Фр., 1, с. 75]; *дай Боже щасливу годину* [Фр., 1, с. 368]; *дай Боже з калачом* [Фр., 1, с. 350]; 2) форм прощання: *помогай Богъ* [Закр., с. 165]; *щаслива ти дорога* [Фр., 3, с. 348]; 3) форм побажання: *хай Господь милує. Боже сохрани* [Гр., 1, с. 318]; *дай Боже, аби все було гоже* [Фр., 3, с. 389]; 4) форм подяки: *спасеть же Біг тебе* [Гр., 1, с. 60]; *спасибі Богу* [Ном., с. 441]; *спасибіг вам* [Фр., 3, с. 154]; 5) форм поздоровлення: *дай Боже щастя і грошей десять (і сто ринцьких)* [Фр., 1, с. 350]; *аби ладом, аби миром* [Фр., 2, с. 332]; 6) форм пробачення: *вибачайте на сім слові* [Гр., 1, с. 144]; 7) форм переконання: *чесне ваше слово* [Фр., 3, с. 120]; 8) форм запрошення: *загостіт, коли ласка ваші* [Фр., 2, с. 440]. Етикетними формулами з вузькою сферою застосування є ФО на позначення: 1) привітання з нагоди релігійних свят: *Дайте Боже з води – роси, з гілля – подвіря!* [Фр., 1, с. 521]; 2) побажання з нагоди господарських подій: *дай Боже щасливо з колачком* [Фр., 1, с. 48]; *Дай Боже чьис добрий!* [Фр., 1, с. 520]; 3) побажання з нагоди входи́н, весілля, народження тощо: *в щасливу годину вродивсі* [Фр., 3, с. 348]; *будь здорова з животом!* [Гр., 1, с. 481]; 4) застільні етикетні формули: *на ваше здоровле; дай вам, боже, здоровле* [Фр., 2, с. 534]; 5) етикетні формули, що використовуються в ситуаціях гостювання: *гаразд вам сі діє* [Фр., 2, с. 2]; *ноги попелом посипати* [Фр., 2, с. 457]; *обідайте з Богом светім, най вас Бог благословить* [Фр., 1, с. 462]; *най усе добре сідає!* [Фр., 1, с. 13]; *най все добре гостит у вашім дому* [Фр., 1, с. 440].

Мотивуючими компонентами при творенні ФО мовного етикету є мікроетноконцепти: *Бог, слово, вечір, день, дорога, ласка*.

II. *Мікрополе мікроетноконцептів «морально-етичні норми поведінки»*. Ці ФО позначають: 1) позбавлення дівчини цнотливості: *красоти в вінку не носить* [Ном., с. 379]; *вінок загубити* [Фр., 1, с. 228]; *побрались десь вь заячому холодку* [Ком., с. 83]; *пидь вербою бровы загубыла* [Ком., с. 24]; *калину ламати* [Гр., 2, с. 210]; *росчесав ій косу до вінця* [Ном., с. 391]; *закосичила ся дівка* [Верх., с. 28]; *покритися з ким* [Гр., 2, с. 16]; *зкозачила сі дівка* [Фр., 2, с. 188]; 2) покарання дівчини за втрату честі: *водити под югу (ярмо)* [11, с. 251]; *покрити голову хусткою; відтяти пелену* [Гр., 1, с. 231]; *бити шнуром від дзвонів* [Фр., 1, с. 548]; 3) народження позашлюбної дитини та покарання її матері за безчестя: *самосійка дитина* [Ном., с. 392]; *безкоровайний син* [Ном., с. 392]; *то, вже по дівці: втели голова по саму коса* [Фр., 3, с. 575]; 4) невірності в подружніх стосунках, зради: *душа вь нєго спати ходить* [Закр., с. 160]; *пішла душа по руках* [Ном., с. 392]; *скочила через міст з молодшим* [Ком., с. 83]; *побігла з Лиськом* [Ком., с. 83]; *на зальоти, барвінку рвати* [Ум., с. 915]; *сягнути в чужу гряду* [Гр., 1, с. 334]; 5) незасвідченого громадою та церквою шлюбу: *на виру жыты* [Ком., с. 83]; *на смѣтью (вь кропивѣ) шлюбъ бравъ* [Закр., с. 150]; *на гною шлюб брали* [Фр., 1, с. 350].

Основними компонентами при творенні ФО цього мікрополя є мікроетноконцепти: *вінок, пелена, шнур, коса, гріх, барвінок, гречка*.

III. *Мікрополе мікроетноконцептів «форми дозвілля»*. Виділяємо групи ФО на позначення: 1) дитячих ігор: *гуляти в панаса, гуляти в Опанаса* [Б.-Н., с. 270]; *ханьки мьяти* [Б.-Н., с. 373]; *дати бурду; бурдюки бити* [Гр., 1, с. 111]; *сало дер-*

ти [Гр., 4, с. 97]; *бити шила* [Гр., 1, с. 58]; *бабки пускати, перевозити бабу* [Гр., 1, с. 12]; *тісна баба, кісна баба* [Гр., 1, с. 12]; *скакати діда* [Гр., 4, с. 130]; *гнути копаниці (санки)* [Фр., 1, с. 351]; *дати кому слимака облизати* [Фр., 3, с. 113]; *рака лазити* [Фр., 3, с. 5]; *загинати сухого вовка* [Гр., 1, с. 244]; *заморити діда* [Гр., 2, с. 68]; 2) проведення святкових ігор: *битися навбитки* [Гр., 1, с. 58]; *навбитки бити ся* [Ум., с. 46]; *гріти діда* [5, с. 143]; *ходити оборога* [Гр., 3, с. 21]; *козла водити* [Гр., 2, с. 265]; *водити козу* [Гр., 2, с. 264]; *ходити з Меланкою* [Гр., 2, с. 416]; 3) виконання святкових хороводів: *кликати вородай* [17, с. 140]; *водити тополю (вербу), водіння куста* [2, с. 234]; *викликати / закликати, виглядати весну* [2, с. 232]; 4) виконання танців: *вибивати тропака; откалівать трепака* [Гр., 1, с. 145]; *бити третяка* [Гр., 1, с. 58]; *гопака вдарити* [Гр., 1, с. 309]; 5) проведення зібрань, свят: *згадала баба дівич вечір* [Ном., с. 573]; *бабські свята* [Гр., 1, с. 15]; *бодай б же я неділеньки святої не дождала; хай я не діжду Пречистої* [Ном., с. 312]; *товпнитися наче каша закопана* [17, с. 136].

Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *Панас, жмурки, баба, дід, коза, вовк, слимак, тополя, весна, гопак, гайдук* та ін.

IV. Мікрополе мікроетноконцептів «звичаї громади». ФО стосуються: 1) школярських звичаїв: *березова каша; березовим пером виписувати* [Шейк., с. 52]; *березовим пером виписувати; дати березовій каші; березовій дам припарки* [Гр., 1, с. 58]; *березовій каші дати* [Фр., 1, с. 26]; *миркати попідвіконню* [Гр., с. 237]; 2) звичаїв молоді: *топтати рясть; йому вже не топтати рясть* [Б.-Н., с. 319]; *ходити в биндах* [Шейк, с. 155]; *дівка у заплітках (у бовтицях)* [Гр., 1, с. 386]; *оплатитися за свою дівку* [Гр., 3, с. 58]; *быть въ дѣвчествѣ* [Ум., с. 224]; *дівчина на відданні* [Гр., 1, с. 219]; *дівча на самій порі* [Фр., 2, с. 577]; *сидѣть въ дѣвкахъ* [Б.-Н., с. 116]; *бодай-с дівувала до сивої коси* [Фр., 2, с. 577]; *ой, щоб мениша під корито не підвернула, підверне під корито, під корито сховати* [Ном., с. 394]; 3) звичаїв дорослих: *полонинський хід* [17, с. 244]; *женити комина* [13, с. 158]; *гонити шуляка* [2, с. 236]; *замочувати дійницю* [13, с. 158]; *копати Петра* [13, с. 174]; *Юрика палити* [13, с. 122]; *сповідь діжки* [13, с. 252].

Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *каша, ряст, коса, корито, дівчина, комин, вода, Петро, Юрій*.

V. Мікрополе мікроетноконцептів «звичаєвого права». Це ФО на позначення: 1) покарання за злочин: *на горлі карати* [Гр., 2, с. 220]; *на горло скарати* [Гр., 1, с. 313]; *горломъ дарувати* [Гр., 1, с. 313]; *карати горломъ* [Б.-Н., с. 104]; 2) укладення договору, домовленості: *розгадати кучму; збити кучму; м'яти кучму* [Б.-Н., с. 202]; *шапками вергнуть видачно, шапки поставили, ставить шапки зь вердунку* [7, с. 222]; *квала (метала, кидала) шапку, ставлення шапки, приставити свою шапку* [18, с. 233]; *зняти з кого шапку; з нього шапки не знімеш* [Б.-Н., с. 156]; 3) розкриття злочину злодійства: *на злодієві шапка горить* [Б.-Н., с. 156]; *на ворови шапка горять* [Бес., с. 500]; *захватить по горячимъ слѣдамъ, на мѣстѣ преступленія; піймати, златати на гарячому вчинку* [Ум., с. 289]; 4) досудового слідства, дізнання: *и слід пропав (простиг)* [Ном., с. 123]; *бодай твого сліду не стало; за свѣжим слѣдом сюди прийшов; згубив ем його слід; і сліди свої забери відси; і сліду не стало; пішов і сліди за собов забрав* [Фр., 3, с. 113]; *гонення слідом* [18, с. 232].

Основними при творенні ФО цього мікрополя є мікроетноконцепти: *горло, шапка, кучма, слід*.

Поле мікроетноконцептів «календарно-обрядові традиції»

I. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди зимового циклу». Складають ФО на позначення: 1) передріздвяних традицій та свят: *кликати долю* [17, с. 123]; у *Варвари так і ніч урвали* [Ном., с. 62]; *на Миколи, та й николи* [Закр., с. 182]; *на Миколи тай ніколи* [Ум., с. 203]; *калити кусати* [Гр., 1, с. 388]; 2) різдвяних традицій та свят: *багата куття* [Б.-Н., с. 48]; *кутя багата; передати куті меду* [Гр., 2, с. 333]; *щедрий вечорь* [Б.-Н., с. 48]; *святий вечір* [Гр., 1, с. 144]; *вечерю посилати, носити* [Гр., 1, с. 143]; *чекати до першої зізди* [Фр., 2, с. 168]; 3) хрещенських традицій та свят: *нема що вь коляду укласти* [Закр., с. 187]; *розстрілювати коляду* [17, с. 131]; *голодна кутя* [Гр., 1, с. 303]; *проганяти кутю* [Піск., с. 215]; 4) традицій великого посту: *жилавий, чистий (тиждень) понеділок* [Гр., 1, с. 484]; *полощуть зуби* [Гр., 3, с. 287]; *горло полокати* [Фр., 1, с. 422]; *не все котові масниця* [Ном., с. 255]; *масна неділя* [Гр., 1, с. 408].

Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *Варвара, Микола, доля, кутя, коляда, вечір, Різдво, масниця, горло (зуби), вовк, тиждень, жилавий*.

II. Мікрополе мікроетноконцептів «обрядів весняного циклу». Утворюють ФО на позначення: 1) традицій вербного тижня: *вербний (білий) тиждень* [Гр., 4, с. 260]; *шутковий (квітний, бечковий) тиждень* [17, с. 136]; *вербна (шуткова, квітна, бечкова) неділя* [Гр., 4, с. 520]; 2) передвеликодних традицій: *чистий четвер* [Гр., 1, с. 408]; *білий (страсний, живний, жильний) четвер* [17, с. 137]; *задушний день, родительская суббота* [Гр., 2, с. 37]; *навський Великодень, мавський Великодень, мертвецький Великдень* [Гр., 2, с. 474]; *прощальна вечеря* [17, с. 138]; 3) великодних традицій: *дороге яечко кь Великодню* [Закр., с. 160]; *шити-білити – завтра Великдень* [Гр., 1, с. 65]; *дочекався Грицько гречанои паски* [Закр., с. 160]; *без дурньи и паска сї не осьвітит* [Фр., 2, с. 59]; *дай ворогови хліба, як псу свьиченої паски* [Фр., 1, с. 259]; 4) післявеликодних традицій: *провідний тиждень* [Гр., 4, с. 459]; *провідний (понеділок) вівторок; провідна неділя* [17, с. 141]; *волочінний понеділок* [2, с. 234]; *обливаний понеділок* [Гр., 3, с. 14]; *нести калача, їхати з калачем* [13, с. 107]; *Рахманський Великдень* [Гр., 1, с. 131]; *Рахманські край* [17, с. 141]; 5) травневих свят: *на Юра, якь раць свисне* [Закр., с. 184]; *дай ти Боже з води-роси, з гіля-подвіря* [Фр., 2, с. 521]; *перегнати на росу кого; божжа роса* [Гр., 4, с. 65].

Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *вербний, квітний, чистий, Великдень, паска, калач, дні тижня, вода, роса*.

III. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди літнього циклу». Ці ФО позначають: 1) троїцькі свята: *дідова (дідівна, задушна, Зелена) субота* [17, с. 146]; *бода-с не дожив свьітої (зеленої) неділі* [Фр., 2, с. 24]; *зелені свята* [Піск., с. 107]; *кривий день* [17, с. 147]; 2) купальські свята: *кличальна неділя* [Піск., с. 107]; *русальна неділя (тиждень)* [Гр., 1, с. 131]; *русальні розигри, русальний великдень* [Гр., 3, с. 116]; *гряна неділя* [Гр., 1, с. 334]; *сухий четверг* [Гр., 4, с. 232]; *кличальна субота (неділя); клечані святки* [Гр., 2, с. 250]; *русалчин Великодень* [Гр., 1, с. 131]; *заворожувати долю; заворожувати собі красу* [2, с. 237]; 3) літні обрядові свята: *гличики полоскати* [Гр., 1, с. 288]; *не все то вь середу Петра* [Закр., с. 160]; *захотѣло му ся вь Петровку змерзлого* [Закр., с. 165]; *громові свята, празники* [Гр., 1, с. 330]; *громовий день* [17, с. 152].

Мотивуючими при творенні ФО є мікроетноконцепти: *дні тижня, зелена, русальна, клечальна, Великдень, Петрівка, свята, день, доля, краса*.

IV. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди осіннього циклу». Складають ФО на позначення: 1) серпневих свят: *кывайить головою, якь кобыла вь Спасівку* [Бес.,

с. 499]; *молода дівка, як у Спасовку яглиця* [Закр., с. 179]; *говори до неї, а в неї Маковей* [Закр., с. 152]; *лядська борода* [Гр., 1, с. 87]; *кидає Спасу бороду* [3, с. 695]; *спасова борода* [Шейк., с. 89-90]; *завивати бороду* [17, с. 155]; *на коньській Великдень* [Закр., с. 181]; 2) осінніх свят: засидіти вечір [17, с. 157]; *волочити колодку* [Б.-Н., с. 189]; *колоду волочити* [Піск., с. 110]; *справляти колодку* [5, с. 84]; *у колодочки, у пір'я вбитися* [Гр., с. 306]; *віддавати колодку* [Гр., 2, с. 271]; *в'язати колодку* [17, с. 159]; *Колодієві (похрестини, смерть, похорони)* [17, с. 134].

Основними при творенні ФО цього мікрополя є мікроетноконцепти: *Спасівка, Маковей, борода, Великдень, вечір, колодка, Колодій*.

Поле мікроетноконцептів «родинні традиції»

I. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди народження». Із ФО на позначення: 1) передпологового періоду жінки: нарядити дитину [Гр., 2, с. 518]; *знайти дитину* [Гр., 2, с. 171]; *важка жінка* [Гр., 1, с. 122]; *бути вповні (уповні)* [Гр., 4, с. 346]; *бути у вазі* [Гр., 1, с. 120]; *зайшла жінка в тьож* [Фр., 2, с. 149]; *вже рушила значити* [Фр., 2, с. 208]; *зматчила сї наша дівонька* [Фр., 2, с. 199]; 2) власнепологових звичаїв, народження дитини: знайти в капусті (горосі, кропиві); лелека (бузько) приніс; цигани принесли (підкинули); у печуроцьці родився [Павл., с. 82]; *в чепці уродився* [Закр., с. 150]; *винь крій пички родився* [Б.-Н., с. 283]; *під таков звідов уродив ся* [Фр., 2, с. 168]; *в нещасливу годину родив ся* [Фр., 2, с. 446]; *найти дитину* [Гр., 2, с. 531]; *повивальна баба* [Піск., с. 8]; *баба сповитуха, баба пупорізка* [Гр., 1, с. 13]; *вибабити дітей* [Гр., 1, с. 144]; *росте як з води; як скупаний у воді* [Фр., 1, с. 249]; *його мати купала в юбці* [Б.-Н., с. 410]; *силь тоби в вичи; соль теб в в глаза* [Б.-Н., с. 83]; 3) післяпологових звичаїв і хрестин дитини: піддержати до хреста [Гр., 3, с. 240]; *у хрест увести; у хрест увійти* [Гр., 4, с. 413]; *прохані (стрічані) куми* [Гр., 2, с. 323]; *відкупні куми* [Гр., 1, с. 216]; *дурний його піп хрестив* [Фр., 2, с. 66]; *дурні тебе куми тримали* [Фр., 2, с. 66]; *полоскати повивач* [СФУМ, с. 539]; *сиди за піччю, та кашу їж* [Ном., с. 176]; *і я дурно каші не їв; ще багато каші з їси* [Фр., 2, с. 248]; *в Божу крижму вписати ся* [Фр., 2, с. 309].

Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *лелека, капуста, дитина, жінка, баба, цигани, куми, пояс, сорочка, повивач, крижма, сіль, зірка, вода, хрест, ім'я*.

II. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди весілля». Визначаємо групи ФО на позначення: 1) обрядів передвесільного циклу: почесний хліб [Гр., 3, с. 392]; *хліб обмінити* [Гр., 3, с. 18]; *поклонився пані-матці хлібом* [Гр., 3, с. 273]; *старостів засилати* [Гр., 2, с. 94]; *бгати коровай* [Верх., с. 84]; *зібгати коровай* [Гр., 2, с. 152]; *розглядати пичи* [Б.-Н., с. 283]; *годи, дівко, печи колупати* [Закр., с. 153]; *макогонь облизав* [Закр., с. 178]; *та й ти там халявки поік; присмалювать литки, халявки* [Ном., с. 397]; *халявки смалити (присмалювати, пекти)* [Гр., 4, с. 385]; *звив гарбуза; дати гарбуза* [Б.-Н., с. 95]; *гарбуза печеного піднесли; на ввса печеного гарбуза* [Закр., с. 152]; *взяв (втрав, схопив, дістав, потяг, притяг, иззів) гарбуз; коли б вам гарбуз не покотився* [Ном., с. 398]; *наклеить нось; утерти нось* [Ум., с. 481]; 2) власне весільних обрядів і традицій: сорочку викупляти [Гр., 1, с. 166]; *посадний батько* [Гр., 3, с. 357]; *бити чолом за двором* [Гр., 4, с. 468]; *взяв на шлюб* [Б.-Н., с. 399]; *отдавать, отдать заміж* [Гр., 1, с. 155]; *на рушнику стати* [Ум., с. 540]; *підходити під князівський вінець* [Гр., 2, с. 258]; *заводити на посад (молоду)* [Гр., 1, с. 20]; *покривати, скривати молоду; покривати, скривати косу* [Гр., 3, с. 277]; *підсмалювати молоду, смалити молоду* [17, с. 225; 8, с. 49]; *обсівати молодого (поїзжан)* [Гр., 3, с. 27]; *дарувати молодих* [16,

с. 150]; *торгування брами* [17, с. 224]; *йти за косою* [Гр., 2, с. 53]; *зав'язати голову* [Гр., 2, с. 23]; *куда кумови до коровай* [Закр., с. 174]; *сходи сї, роде (люде), коровай сї крає* [Фр., 2, с. 295]; *розрізати коровай* [16, с. 150]; *рубати тополю* [8, с. 116]; 3) обрядів і традицій післявесільного циклу: *викупати пояси* [Шейк., с. 166]; *підгулювати молоду* [Гр., 3, с. 164]; *палю забивати* [Гр., 3, с. 90]; *виправляти дочку* [Гр., 1, с. 179]; *вином отправлѣти, оправити віно, вінувати жінку* [14, с. 229]; *быти у венє* [14, с. 139]; *з віном дівці не сидіти* [Ном., с. 398]; *одрізана скиба від хліба... вже її не притулиш; відрізана скибка до хліба не пристанє; раз хліба одрізав* [Ном., с. 398]; *безпосажна дівка* [Гр., 1, с. 179]; *зводити молодих* [Гр., 2, с. 134]; *покривати, скривати молоду* [Гр., 3, с. 277]; *пропивати батька* [Гр., 2, с. 134]; *відбути, відгуляти весілля* [Гр., 1, с. 142]; *розхідний борщ* [17, с. 226]; *дать куницю* [Ном., с. 99].

Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *хліб, коровай, гарбуз, тополя, піч, коса, вінець, рушник, пояс, весілля, молода, посаг, куниця*.

III. Мікрополе мікроетноконцептів «обряди похорону». Сюди входять ФО на позначення: 1) уявлень про смерть, підготовки до похорону: *до гробової дошки ти не забуду* [Фр., 2, с. 45]; *либонь до гробової дошки щастя не дочекався* [Ном., с. 372]; *най мя зараз на дошку положать* [Фр., 2, с. 46]; *а щоб тебе в німі дошки положили* [Гр., 2, с. 567]; *щоб тебе положили на лаву* [Ном., с. 194]; *а щоб мене до вечора на лаву положили* [Ном., с. 313]; *а щоб мене до вечора посеред хати побачили* [Ном., с. 313]; *щоб тебе очеретиною зміряли* [Гр., 3, с. 81]; *вивісити рушник на балку* [4, с. 248]; *щоб ти зозулі не чув* [Гр., 2, с. 176]; *урвалась му нитка* [Фр., 2, с. 449]; *Бог би ти віку урвав* [Фр., 1, с. 216]; *увірвати (урвати) нитку* [СФУМ, с. 910]; *погасла зірка; згас як свічка* [Фр., 2, с. 169]; 2) похоронів людини: *щоб тя волами возили* [Фр., 1, с. 222]; *бодай тебе волами возили* [Ном., с. 195]; *на санях сидіти* [6, с. 35]; *дзвонять по душі* [Ном., с. 369]; *вже по нім віддзвонили тай переклепали* [Фр., 1, с. 207]; *в гіркий кулак заплакати* [Фр., 2, с. 549]; *в гіркий череп заплачеш* [Фр., 1, с. 330]; *щоб тебе на марах винесло* [Ном., с. 194]; *щоб тебе піп не ховав* [Ном., с. 191]; *щоб тебе поховали на ростаннях* [Ном., с. 194]; *маком сісти* [Гр., 2, с. 397]; 3) поминальних обрядодій, післяпохоронних вірувань: *щоб ти в сирицю вбився* [Ном., с. 194]; *він сї вже в землю дивит* [Фр., 2, с. 180]; *пішов землю їсти (гризти)* [Фр., 2, с. 181]; *бодай мене сира земљи вкрила* [Фр., 2, с. 180]; *із сирою землею повінчатися* [СФУМ, с. 525]; *щоб тебе сира земля пожерла* [Ном., с. 194]; *земля бы го святая не приймила* [Закр., с. 165]; *най му буде земля пером* [Фр., 2, с. 181]; *вродила мама, що не прийма й яма* [Закр., с. 150]; *скоро вже коржики будуть* [Ном., с. 369]; *холодний обід; жалібний стіл* [17, с. 228]; *щоб тобі дубовий хрест* [Ном., с. 194]; *він той день держит* [Фр., 1, с. 536]; *перемивати / перемити кісточки (кістки)* [СФУМ, с. 496]; *вибрати ся до Закопаного* [Фр., 2, с. 150].

Мотивуючими компонентами при творенні ФО є мікроетноконцепти: *дошка, лава, нари, очеретина, мак, сани, воли, нитка, рушник, коржик, свічка, земля, яма, череп, кістки*.

Отже, у словникових статтях ХХ ст. виявлено понад двісті ФО, які містять базовий мікроетноконцепт «традиція» й етимологічною підставою виникнення яких стали обряди, звичаї і вірування українського народу. Найчисленнішими серед них є мікрополя мікроетноконцептів на позначення «обрядів весільного циклу», «післяпохоронних вірувань», «обрядів зимового циклу», «обрядів весняного циклу» та «громадських звичаїв». Аналіз фразеологічного матеріалу дає можливість ствер-

дживати, що найбільш продуктивними є такі мікроетноконцепти ФО, як *рушник, земля, Великдень, вінець, коса, дні тижня, молода, дівчина, шапка, каша* тощо. Більшість цих компонентів є символічними поняттями для українського народу, тому саме ці лексеми і виявились активними компонентами в структурі ФО української мови.

Бібліографічні посилання

1. **Белозерова Ф.М.** Прототипы фразеологических единиц в языковой картине мира / Ф. М. Белозерова // Фразеологизм: семантика и формы : сб. ст., посвященный юбилею В. А. Лебединской. – Курган : Изд-во Курган. гос. ун-та, 2001. – С. 14–15.
2. **Етнографія України** : навч. посіб. / за ред. С. А. Макарчука – Львів : Світ, 1994.
3. **Забьлин М.** Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия / М. Забылин. – М. – Репринтное воспроизведение издания 1880 года. – Симферополь : Таврида, 1992. – 607 с.
4. **Іващенко В.** Компоненти змістової структури концепту як одиниці етнокультури / В. Іващенко // Українська мова. – № 4. – 2004. – С. 18–28.
5. **Історія української культури** : у 2 т. / ред. Б. Є. Патон; НАН України. – К. : Наук. думка, 2001.
6. **Історія української культури** / за ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
7. **Коломієць Л. І.** Про деякі словосполучення, що розглядаються в рукописних працях О. О. Потебні / Л. І. Коломієць, А. В. Майборода // Мовознавство і літературознавство : зб. вибр. праць педін-тів. – К. : Рад. шк., 1964. – С. 220–234.
8. **Кононенко В. І.** Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
9. **Лесничая Е. М.** Лингвокультурологический аспект фразеологических единиц, вербализирующих концепт travelling / В. І. Кононенко // Материалы Междунар. науч. конф. «Славянские языки и культура» // Тула : «Петровская Гора», 2007. – С. 163–166.
10. **Попова З. Д.** Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 1999.
11. **Русский филологический вестник.** – 1880. – Вып. 1. – Кн. 1. – Т. 3.
12. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. **Скуратівський В. Т.** Дідух : Свята українського народу / В. Т. Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 272 с.
14. **Словник староукраїнської мови** : у 2 т. / уклад. Д. Г. Гринчишина та ін. – К. : Наук. думка, 1977–1978.
15. **Степанов Ю. С.** Константы : Словарь русской культуры. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
16. **Ужченко В. Д.** Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу» / В. Д. Ужченко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 146–152.
17. **Українське народознавство** : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка; передмова М. Г. Жулинського. – [3-тє вид., випр.]. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
18. **Яковлів А.** Українське право / А. Яковлів // Українська культура : лекції за ред. Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби. – К. : Либідь, 1993. – С. 230–236.

Джерела

Бес. – Бессараба И. В. Пословицы, поговорки, присловья, сравнения и проч. // Материалы для этнографии Херсонской губернии. – Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1916. – Т. 94. – № 4. – С. 489–519.

Б.-Н. – Білецький-Носенко П. П. Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго языка / підготував В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.

Верх. – Верхратський Ів. Знадоби до словаря южнорусского. Написав Иван Верхратский. – У Львові: 3 печатні Товариства имен. Шевченка під зарядом Фр. Сарницкого, 1877. – 88 с.

Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х т. / зібрала ред. журн. «Кіевская старина», упоряд. із дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907. – 1909.

Закр. – Закревський М. В. Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки // Старосвітській бандуриста. – М., 1860. – Кн. II. – С. 139–230.

Ком. – Комаров М. Нова збирка народних малоруських прыказокъ, прысливъивъ, помовокъ, загадокъ и замовлянь. – Одесса: Типо-литографія Е.И. Фесенко, 1890. – 125 с.

Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

Павл. – Павловський О. П. Фразы, пословицы и приговорки Малоросійскія // Грамматика малоросійскаго наречія. – СПб, 1818. – С. 78–86.

Піск. – Піскунов Ф. Словникъ живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. Составиль Ф. Пискуновъ. – Киевъ: типографія Е.Я. Федорова, 1882. – изд. второе, испр. и значительно пополненное. – 304 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.

Ум. – М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український. – Державне видавництво України, 1925. – Передрукування (Берлін). – 1149 с.

Фр. – Франко Ів. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. 1-3. – Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1901–1910.

Шейк. – Шейковський К. Опытъ южнорусскаго словаря: Въ четырехъ томахъ. – Томъ первый: А-З. – Выпускъ первый: А-Б. – Киевъ: Въ типографіи И. и А. Давиденко, 1861. – 224 с.

Надійшла до редколегії 20.05.09